

Criminologie

DD 2019/4

Re-integratie: realiteit en diversiteit

Sinds halverwege de jaren zeventig van de vorige eeuw is er in de Verenigde Staten sprake van een 'prison boom': een enorme toename van het aantal gedetineerden. In 'Uneasy Peace' (2018) beschrijft Sharkey dat dit aan de ene kant heeft bijgedragen aan de veiligheid in achtergestelde wijken van de Amerikaanse steden. Tegelijkertijd schetst hij, en vele andere auteurs met hem, de problematiek die ontstaat wanneer ex-gevangenen uitstromen en de wissel die deze terugkeer trekt op de overwegend arme delen van de stedelijk context. Hoewel we in Nederland juist te maken hebben met een daling van het aantal gedetineerden en sluiting van gevangenissen, komen bijna alle personen *die* vastzitten op enig moment weer vrij. Deze personen dienen te re-integreren in de samenleving, onder andere door het vinden van huisvesting, een arbeidsbetrekking en door niet te vervallen in oude of bekende gedragspatronen, waaronder het plegen van strafbare feiten.

In deze bijdrage beogen wij een kort overzicht te bieden van de actuele wetenschappelijke kennis rondom re-integratie en *desistance*, de criminologische term voor het proces van het stoppen met het plegen van criminaliteit. De wetenschappelijke literatuur laat zien dat er op dit gebied verschillen lijken te bestaan tussen verschillende dadergroepen. Bijzondere aandacht gaat de laatste jaren uit naar de re-integratie van zogenaamde *high-profile* daders, zoals personen die zijn veroordeeld wegens moord, (pedo)seksuele gedragingen en meer recent misdrijven met een terroristisch oogmerk. Hierbij doemt de vraag op: in hoeverre gelden de wetenschappelijke inzichten ten aanzien van een succesvolle re-integratie van veroordeelden ook voor personen die

vast hebben gezeten of zijn veroordeeld voor dergelijke *high-impact crimes*? We beginnen met een algemene beschouwing van de literatuur over re-integratie en *desistance*. In de discussie verbinden we deze inzichten en reflecteren we op wat deze kennis ons leert over manieren waarop re-integratie van *high-profile* daders vorm zou kunnen of moeten krijgen.

Re-integratie, *desistance* en stigma

In de afgelopen decennia wordt binnen de criminologie in toenemende mate gewezen op het belang van informele sociale controle en bindingen aan de maatschappij ter bevordering van re-integratie en *desistance*. Gesteld wordt daarbij dat bepaalde vormen van sociaal kapitaal, zoals het hebben van een kwalitatief goede relatie, het ouderschap, en een betekenisvolle baan, ervoor zorgt dat individuen 'iets te verliezen' hebben. Dit sociaal kapitaal zou dan een criminaliteitsvrij leven in de hand werken. Echter, bekend is ook dat veel justitiabelen een aantal van deze vormen van sociaal kapitaal hadden reeds vóórdat ze met justitie in aanraking kwamen. Daarnaast zorgt een nieuwe relatie, (nieuw) ouderschap en het krijgen van een baan lang niet altijd voor een afname in gepleegde criminaliteit en succesvolle re-integratie na de vrijlating. Mede om deze reden is in de afgelopen jaren een tweede theoretische stroming in zwang geraakt, waarbinnen de focus ligt op subjectieve veranderingen binnen de persoon van de justitiabele. In deze context wordt gesproken over een veranderde blik op het leven en de eigen persoon, een gewijzigde houding ten opzichte van het plegen van criminaliteit en een angst voor de toekomst. Wanneer deze veranderingen eenmaal zijn doorgemaakt, kan van het sociaal kapitaal alsnog een positieve invloed op re-integratie en *desistance* uitgaan. Inmiddels zijn er verschillende studies die deze theoretische gedachte ondersteunen. Hier dient met name te worden gewezen

op studies die verschillende levensgebeurtenissen heel precies in de tijd plaatsen en daarmee uitspraken kunnen doen over 'de volgorde der dingen'. Zo lieten studies zien dat er vaak een daling in gepleegde criminaliteit optreedt reeds voordat de betreffende personen een baan vonden en aan het werk gingen. Op basis hiervan dient dan te worden geconcludeerd dat de afname in gepleegde criminaliteit geen gevolg is van de (al dan niet betekenisvolle) baan. Meer voor de hand ligt dat er eerst een verandering in het individu plaatsvindt, die vervolgens leidt tot een afname in criminaliteit én actieve stappen tot het vinden van een baan. Deze redenering (en meer specifiek deze volgorde in de tijd) wordt op haar beurt ondersteund door diverse kwalitatieve studies.

Essentieel voor een succesvolle re-integratie is dat bepaalde randvoorwaarden op orde zijn, zoals het hebben van huisvesting. Als wordt ingezoomd op deze meer contextuele factoren gaat het vraagstuk van *desistance*, in elk geval waar het ex-gedetineerden betreft, geleidelijk over in het vraagstuk van re-integratie. Hoewel dit conceptueel verschillende processen zijn, is het één onlosmakelijk met het ander verbonden. Het stoppen met het plegen van criminaliteit wordt gezien als een belangrijk (maar niet voldoende) onderdeel van succesvolle re-integratie, terwijl succesvolle re-integratie de kans op succesvolle *desistance* verhoogt (en andersom). Dit wijst ook direct naar een probleem; om goed te kunnen re-integreren is het belangrijk om een criminaliteitsvrij pad te gaan bewandelen. Tegelijkertijd is het juist de initiële fase van het re-integratieproces die vaak bol staat van de problemen, waardoor het niet altijd makkelijk is om te stoppen met het plegen van strafbare feiten. Te denken valt hierbij aan vermogensdelicten die worden gepleegd om te voorzien in primaire levensbehoeften. Hoewel een deel van deze problemen ook speelt onder veroordeelden in het algemeen, kan een aantal problemen worden beschouwd als een direct of indi-

rect gevolg van de periode in detentie, zoals gebrek aan huisvesting, moeite met het vinden van een baan, en, in het geval van langere gevangenisstraffen, moeite met het alledaagse leven in 'de buitenwereld'. Zo bezien kan dus worden gesteld dat voormalig gedetineerde voor extra uitdagingen komen te staan.

Ten slotte wordt in de wetenschappelijke literatuur in het bijzonder aandacht besteed aan de rol van stigmata in relatie tot *desistance* en re-integratie. Grofweg vallen hierbij twee perspectieven op stigmatisering te onderscheiden, samengevat door Nieuwbeerta en collega's:

"Terwijl de angst voor stigmatisering een potentiële dader ervan kan weerhouden de wet te overtreden, dit voor personen die de straf eenmaal hebben ondergaan kan betekenen dat conventionele ontwikkelingsmogelijkheden worden geblokkeerd, wat de kans op onconventioneel en crimineel gedrag doet toenemen" (Nieuwbeerta, Nagin & Blokland 2007: p. 274).

Afschrikkingstheoretici benaderen stigma regelmatig als een potentieel nuttig iets. Pleitbezorgers van *reintegrative shaming* zien stigmatisering juist als sociaal onwenselijk proces, dat re-integre en *desistance* in de weg staat. Daarbij komt ook kijken dat stigmata hardnekkig zijn. Een deviant label is immers veel gemakkelijker aangemeten dan de status van een volledig heringetreden persoon. Stigmatisering zou dus (tegelijker-tijd) ook een blokkade kunnen vormen voor succesvolle re-integratie. Gecombineerd met de hardnekkigheid van het 'deviante' label zou dit eveneens kunnen resulteren in meer recidive onder ex-gevangenen, hetgeen in verschillende onderzoeken ook geopperd wordt. De literatuur onderschrijft tegelijkertijd dat er hiernaar nog maar weinig empirisch onderzoek is verricht.

Om de geldende mechanieken te ontwaren, maken verschillende studies onderscheid naar een aantal 'vormen' of 'niveaus' van

stigmatisering. Moore, Stuewig en Tangney (2016) maken een onderscheid naar 'publiek stigma', 'gepercipieerd stigma' en 'geanticipieerd stigma'. Publiek stigma gaat over hoe het algemeen publiek denkt over criminelen en ex-gevangenen, bijvoorbeeld door te vragen of burgers ex-gevangenen vertrouwen, minachten, bang zijn voor en/of meer algemeen een negatieve houding hanteren jegens deze groep. Bij gepercipieerd stigma gaat het om hoe een individu (behorende tot de gestigmatiseerde groep) denkt dat het algemeen publiek oordeelt over de gestigmatiseerde groep in zijn geheel. Het gaat dus om hoe het publieke stigma 'waargenomen' wordt binnen de gestigmatiseerde groep, of de mate waarin men zich bewust is van stigma gericht op de groep. Geanticipieerd stigma gaat over het (toekomstig) stigma dat individuen persoonlijk verwachten te ervaren. Onderzoek verricht in de Verenigde Staten illustreert dat ex-gevangenen (significant) meer stigma ervaren gericht op de groep ("criminelen") dan persoonlijke stigmatisering. Zo denkt het merendeel op acceptatie van familie en vrienden te kunnen rekenen. Een van de bevindingen uit het onderzoek van Moore en collega's (2016) was dat gevangenen die meer stigma op persoonlijk vlak verwachten minder goed functioneren binnen de gemeenschap. Dergelijke ervaringen van gestigmatiseerde groepen zijn van belang om het proces van re-integratie beter te begrijpen en om succesvolle re-integratie vorm te kunnen geven.

Re-integratie van high-profile daders

In een recent rapport van Globsec (2018), dat onderzoek uitvoert naar Europese jihadisten, werd geconcludeerd dat in 2023 het merendeel van de jihadisten die momenteel gedetineerd is weer op vrije voeten zal zijn. De vraag rijst in hoeverre de bovengenoemde inzichten over re-integratie en *desistance* ook opgeld doen voor verdachten en daders van terroristische misdrijven. Er zijn redenen om aan te nemen dat deze processen (in

elk geval voor een deel) overeenkomen. De studie van Thijs, Rodermond en Weerman (2018) toont dat veel verdachten van terroristisch misdrijven een sociaaleconomische achtergrond hebben vergelijkbaar met die van 'reguliere' daders. Werkloosheid komt regelmatig voor en dit geldt ook, anders dan vaak wordt gedacht, voor een laag opleidingsniveau. Daarnaast is gebleken dat veel verdachten van terrorisme reeds een strafblad hebben, gevuld met feiten als diefstal, bedreiging en geweld.

Sinds enige tijd staat de zogenoemde *crime-terror nexus* volop in de aandacht. Hierbij wordt gesproken van een convergentie van georganiseerde misdaad en terroristische groeperingen, en meer op individueel niveau een convergentie van gewone criminaliteit en daden met een terroristisch oogmerk. In dit laatste geval wordt verondersteld dat personen met een geschiedenis van criminaliteit aantrekkelijk zijn voor extremistische groepen; niet alleen hebben zij blijk gegeven van een bereidheid tot het overtreden van de wet, ook kennen zij (vaak) de weg in het criminele circuit. Het zijn ook juist deze personen die vatbaar zijn voor rekruteringsstrategieën van bijvoorbeeld ISIS. In plaats van een weg naar een criminaliteitsvrij leven, leggen deze personen de weg naar terrorisme af, vaak ingegeven door de boodschap dat het verleden kan worden goedge maakt door aansluiting te zoeken bij en te handelen uit naam van de radicale groep. Deze inzichten vertonen een zekere mate van overlap met de achtergronden van 'reguliere' delinquenten. Echter, deze individuen leggen uiteindelijk een ander pad af dan de overgrote meerderheid van plegers van reguliere criminaliteit, namelijk een pad naar terrorisme. De levenspaden lopen vanaf dat punt dus uiteen en het is aannemelijk dat dit ertoe leidt dat het proces van *desistance* en re-integratie vervolgens ook een (in elk geval deels) ander verloop kent.

In twee onderzoeken wordt er specifiek licht gescheden op de re-integratie van

dergelijke *high-profile* daders. Weggemans en De Graaf (2015) baseerden zich voor hun studie op tien interviews met ex-gedetineerde extremisten en 37 eerstelijns werkers en professionals, aangevuld met een uitgebreide theoretische studie en een analyse van re-integratieprojecten. Het onderzoek van Liem en Weggemans (2018) kende een vergelijkbare methodologische opzet: zij putten uit de resultaten van tien diepte-interviews met afgestrafte daders van pedofilie (vijf), moord (twee) en terrorisme (drie), aangevuld met interviews met zeventien professionals die een rol hebben gespeeld in de re-integratie van deze personen. Dergelijk uniek empirisch materiaal, met alle methodologische haken en ogen die bij het selecteren van dit soort moeilijk te bereiken gevallen komen kijken, biedt een bijzondere inkijk in de manieren waarop re-integratie wordt beleefd en vormgegeven door deze high-profile daders.

Als de resultaten van deze studies naast elkaar worden gelegd, dan valt er ten aanzien van het proces van re-integratie en *desistance* op een viertal punten een parallel waar te nemen. Allereerst hebben we hier te maken met individuen die vanwege de aard van hun delicten gedurende hun aanhouding en rechtszaak te maken hebben gehad met een zekere mate van media-aandacht. Voor zowel verdachten van terrorisme, moord en pedofilie geldt dat dit resulteert in de nodige publieke en politieke verontwaardiging. In sommige gevallen is hier zelfs sprake van een *trial by media*, waarbij de bevolking al lang en breed een oordeel heeft gevormd over de schuldvraag. Het is deze bekendheid van een specifieke zaak die uiteindelijke re-integratie na het uitzitten van een straf kan bemoeilijken. We komen hier bij het bespreken van de periode na vrijlating nog wat uitgebreider op terug.

Een tweede gedeeld kenmerk hangt eveneens samen met de aard van het delict: doorgaans kennen aanklachten voor moord, pedofilie en terrorisme een hoge strafmaat en resulteren ze in een langere

detentieperiode. Het sociale vangnet van een veroordeelde neemt af tijdens en door een gevangenisstraf. Een verblijf in detentie maakt het moeilijk om contacten met de buitenwereld te onderhouden. Volgens Weggemans en De Graaf is dit met name onwenselijk als het gaat om 'positieve' contacten die de gedetineerde kunnen helpen bij succesvolle re-integratie. Hulp en steun van gezin en familieleden zijn dan ook van groot belang. Ook praktische begeleiding en ondersteuning bij het opbouwen van een nieuw sociaal netwerk helpt hierbij. Het langer gedetineerd zitten vormt dan op zichzelf een belemmering voor succesvol herintreden.

Ten derde constateren Weggemans en De Graaf dat het verblijf in een gevangenis kan leiden tot versterking van vijandigheid ten opzichte van de samenleving en dat deze lastig is te keren. Dit is met name het geval waar het daders van misdrijven met een terroristisch oogmerk betreft, die hun detentie over het algemeen niet doorbrengen in reguliere gevangenissen, maar op speciale 'terroristen-afdelingen' (TA's) binnen de penitentiaire inrichtingen Vught en De Schie. Het belangrijkste doel van de twee TA's is volgens het Ministerie van Justitie en Veiligheid 'het bestrijden van radicalisering en rekrutering binnen de PI'. In haar proefschrift wijst Veldhuis (2015) echter op mogelijke ongewenste neveneffecten, of zelfs tegengestelde effecten van dit samenplaatsingsbeleid, zoals verdere en extremere radicalisering. Het is dan des te belangrijker dat re-integratieprogramma's tijdens en direct na detentie beogen bij te dragen aan de-radicalisering. Het gaat hierbij om interventies gericht op ideologische, religieuze en maatschappelijke overtuigingen, sociale verbanden en de leefomgeving van de (ex-)gedetineerden. Meer in het algemeen geldt dat voor succesvolle re-integratie het zowel tijdens als na detentie van belang is dat het re-integratietraject duidelijkheid, heldere verwachtingen en eenduidig beleid (onder andere met betrekking tot sancties)

biedt. Willekeur, grilligheid en een rigide toepassing van bijvoorbeeld de Terrorisme-sanctielijst belemmeren de re-integratie. De ruimte bieden aan jihadistische (ex-)gedetineerden om in contact te komen met andersdenkende religieuze experts stimuleert volgens Weggemans en De Graaf de radicalisering. Dergelijke contacten kunnen resulteren in twijfel over de eigen opvattingen, waardoor de-radicalisering en uitrede worden gestimuleerd. Interventies op sociaal vlak die bijdragen aan succesvolle re-integratie zijn het verbreken van banden met voormalige radicale kameraden, het verhuizen naar een nieuwe omgeving om opnieuw te kunnen beginnen en het stimuleren van contacten met (nieuwe) vrienden of andere 'positieve' relaties.

Ten slotte komen deze *high-profile* daders op het moment van vrijlating wederom nadrukkelijk in de politieke en publieke belangstelling te staan. De dag dat een veroordeelde *high-profile* dader de gevangenis verlaat is wellicht net zo beladen als de dag waarop hij of zij werd opgepakt of berecht. Stigmatisering en de daaruit voortvloeiende sociale isolatie kunnen er volgens Weggemans en De Graaf voor zorgen dat de ex-gedetineerden na hun vrijlating blijven rondlopen in 'kleren met onzichtbare strepen'. De samenleving vraagt zich af: gaan zij niet weer in de fout? Waar komen ze te wonen? Met name hier worden deze daders geconfronteerd met het stigma van de activiteiten waarvoor zij veroordeeld zijn.

Naast het regelen van huisvesting, is het vinden van een arbeidsbetrekking na het uitzitten van een lange gevangenisstraf ook een complexe aangelegenheid. Onderzoek van Van't Zand-Kurtovic (2018) illustreert dat iemand met een niet al te zwaar delict op zijn of haar naam, op korte termijn kans maakt een zogenaamde VOG, een verklaring omtrent gedrag, te krijgen wegens positieve gedragsontwikkelingen. Van't Zand-Kurtovic laat echter ook zien dat het verkrijgen van een VOG lastiger is wanneer een aanvrager lange tijd in detentie heeft gezeten, terwijl juist deze groep veel baat heeft bij een voor-

spoedige re-integratie. Naast huisvesting is het hebben van werk en inkomen cruciaal voor een geslaagde terugkeer in de samenleving, zonder het plegen van nieuwe strafbare feiten. Weggemans en De Graaf stellen dat hier in detentie al een bijdrage kan worden geleverd door onder andere nieuwe handelingsperspectieven te bieden, bijvoorbeeld door middel van studie.

Liem en Weggemans concluderen dat voor alle ex-gedetineerden die zij gesproken hebben, re-integratie een uitdaging is. Geen van de daders uit hun studie is vervallen in delinquent gedrag, maar wel geven de levensverhalen zicht op problemen op de domeinen van familierelaties, ouderschap, liefdesrelaties, werk en huisvesting. Deze gevallen laten zien dat het stoppen met criminaliteit, hetgeen voor menig ex-gedetineerden al een flinke opgave is, hier nog complexer en uitdagender wordt door het feit dat zij onder strikte supervisie en toezicht staan en, meer dan reguliere daders, de nodige media-aandacht hebben gekregen. In het geval van *high-profile* daders spelen stigmata een nadrukkelijke rol: niet zozeer alleen het stigma van de ex-gedetineerde, maar in deze gevallen in het bijzonder ook het stigma van 'de moordenaar', 'de pedofiel' of 'de terrorist'. Een combinatie van deze factoren bemoeilijkt het (her)bouwen van relaties voor deze daders.

Discussie

Aan het begin van deze rubriek stelden wij onszelf de vraag in hoeverre wetenschappelijke inzichten ten aanzien van een succesvolle re-integratie ook van toepassing zijn op plegers van zogenaamde *high-impact crimes*. Hoewel dit een valide en relevante vraag is, die bij uitstek vanuit een criminologisch perspectief kan worden beantwoord, hebben nog maar weinig criminologen deze vraag onderzocht. Dit geldt overigens voor veel meer onderwerpen gerelateerd aan misdrijven met een terroristisch en extremistisch oogmerk. Tot voor kort werd onderzoek naar deze onder-

werpen toch veelal verricht binnen andere disciplines, waaronder de psychologie en sociologie. Het is relatief kort geleden dat meer en meer criminologen zich zijn gaan realiseren dat terrorisme een extreme vorm van criminaliteit is, zowel qua gedraging als voor wat betreft de maatschappelijke impact. Gezien het interdisciplinaire karakter van de criminologie als wetenschap en de overeenkomsten tussen bepaalde aspecten van terrorisme en andere (extreme) vormen van criminaliteit kan de toename van het aantal onderzoeken naar terrorisme-gereleerde onderwerpen worden beschouwd als een positieve ontwikkeling. Immers, bestaande kennis over het ontstaan en de ontwikkeling van, alsmede het stoppen met bepaalde vormen van criminaliteit is mogelijk toepasbaar op deze uitzonderlijke vorm van criminaliteit.

Uit de in deze rubriek geschetste uiteenzetting blijkt inderdaad dat voor een deel kan worden geleund op bestaande criminologische kennis waar het gaat om de re-integratie van voormalig gedetineerde terroristen. Wat met name opvalt, is de veelheid aan problemen die door deze personen wordt beschreven; stuk voor stuk problemen die ook worden beschreven in diverse studies naar re-integratie van voormalig gedetineerde 'reguliere' daders. Zo bezien lijkt de periode na vrijlating uit detentie moeilijk en zwaar, ongeacht het type delict waarvoor iemand gedetineerd is geweest. Daarbij komt dat personen die voor een terroristisch misdrijf zijn veroordeeld blijkens recente studies een voorgeschiedenis hebben die, net als het verleden van veel reguliere daders, wordt gekenmerkt door verschillende problemen, zoals werkloosheid, schooluitval, en verschillende soorten criminaliteit (met niet zelden een jonge startleeftijd). Het ligt voor de hand dat deze achtergrond(kenmerken) ook onder personen uit deze doelgroep doorwerken na detentie.

Het is echter interessant om te constateren dat personen die voor een terroristisch misdrijf gedetineerd zijn geweest (en dit geldt

ook voor daders van andere *high-impact crimes*, zoals zedendelicten) te maken krijgen met een extra moeilijkheid, namelijk stigma als gevolg van de aandacht voor specifieke gevallen van terrorisme en de angst voor daden van terrorisme in het algemeen. In de laatste jaren is logischerwijs veelvuldig bericht over de reeks terroristische aanslagen in West-Europa, mede waardoor inwoners van Nederland volgens een recente peiling de angst voor een terroristische aanslag in Nederland bovenaan hun 'angsten-lijst' hebben staan. Het is dan ook niet verwonderlijk dat personen die na een veroordeling voor een terroristisch misdrijf uit de gevangenis komen te maken krijgen met stigmatisering. Interessant is dan de bevinding dat personen die meer stigma verwachten, minder goed functioneren binnen de gemeenschap. Hier valt een koppeling te maken met een van de heersende *desistance*- en re-integratie theorieën in het criminologische veld, namelijk de identiteitstheorie van Maruna (2001). Eerder werd dit reeds benoemd waar het ging om de hardnekkigheid van stigmata, die het moeilijk maakt om de status van volledig heringetreden persoon te bereiken. De internalisering van deze status is volgens de theorie echter wel zeer belangrijk om een nieuw, criminaliteitsvrij leven op te kunnen bouwen.

Binnen deze theorie wordt voorts gesteld dat personen die er maar niet in slagen om succesvol te re-integreren en te stoppen met het plegen van criminaliteit hun leven beschrijven in zogenaamde *condemnation scripts*. Ze geven daarbij aan dat het hen waarschijnlijk nooit zal lukken om een criminaliteitsvrij leven op te bouwen, als gevolg van diverse factoren die buiten hun macht liggen. Deze passieve houding vormt een belangrijk onderscheid met de personen die er wel in slagen te stoppen met criminaliteit. Zij hanteren een ander type script, namelijk *redemption scripts*. Binnen deze scripts wordt een actieve houding aangenomen om de nieuwe, niet-criminele

zelf te vereenzelvigen met de oude, criminele zelf. Tijdens dit proces van 'goedmaken' ontwikkelen personen een nieuwe identiteit, die bijdraagt aan het inslaan van een criminaliteitsvrij pad. In het geval van voormalig gedetineerde terroristen kan dan worden gesteld dat deze individuen extra veel moeite moeten doen om op dat pad terecht te komen. Immers, ook al zetten zij actieve stappen richting een nieuw leven, ze hebben nog veel meer dan andere daders van criminaliteit te maken met hardnekkige stigmata.

We hebben ons in deze bijdrage primair gericht op het recente wetenschappelijke onderzoek naar re-integratie en *desistance* van *high-profile* verdachten en daders en niet, of maar in heel beperkte mate, de verstaalslag naar de praktijk gemaakt. De implementatie van deze theoretische inzichten zal gepaard gaan met de nodige praktische en politieke hoofdbreken. We pleiten hier nadrukkelijk niet voor vergoelijking van daden met een terroristisch oogmerk en andere *high-impact crimes*. Een succesvolle re-integratie is echter, zoals we hebben laten zien, niet enkel afhankelijk van de vaardigheden, motivatie en inspanning van de afgestrafte: het staat en valt bij een receptieve, inclusieve houding van de bredere samenleving. Het zal lastig zijn om mensen in het huidige politieke klimaat warm te maken voor een dergelijke boodschap. In het geval van personen die zijn veroordeeld voor een terroristisch misdrijf zien we immers dat de angst voor de persoon, diens daden in het verleden en het risico op toekomstige criminele activiteiten op de voorgrond staat en, naar alle waarschijnlijk, ook zal blijven staan.

E. Rodermond, R. Roks, J. Brands & R. Salet

Literatuurlijst

Globsec 2018

K. Rekawek, S. Matejka, V. Szucs, T. Benuska, K. Kajzarova, J. Rafay, *Who are the European Jihadis?*, Project Midterm Report Globsec 2018.

Maruna 2001

S. Maruna, *Making good. How ex-convicts reform and rebuild their lives*, Washington, DC: American Psychological Association 2001.

Moore, Stuewig & Tangney 2016

K. Moore, J. Stuewig & J. Tangney, The effect of stigma on criminal offenders' functioning: A longitudinal mediational model, *Deviant Behavior*, 2016/ 2: 196-218.

Nieuwbeerta, Nagin & Blokland 2007

P. Nieuwbeerta, D. Nagin & A. Blokland, Het meten van effecten van gevangenisstraf op crimineel gedrag in een niet-experimentele studie, *Mens & Maatschappij*, 2007/3: 272-299.

Liem & Weggemans 2018

M. Liem & D. Weggemans, Reintegration Among High-Profile Ex-Offenders. *Journal of Developmental and Life-Course Criminology*, 2018: 1-18.

Sharkey 2018

P. Sharkey, *Uneasy Peace: The Great Crime Decline, the Renewal of City Life, and the Next War on Violence*, New York WW Norton & Company 2018.

Thijs, Rodermond & Weerman 2018

F. Thijs, E. Rodermond & F. Weerman, *Verdachten van terrorisme in beeld; Achtergrondkenmerken, 'triggers' en eerdere politiecontacten*, Apeldoorn Politie & Wetenschap 2018.

Van't Zand-Kurtovic 2018

E. van't Zand-Kurtovic, Ruim baan? Uitsluiting en zelfuitsluiting van de arbeidsmarkt, *Justitiële Verkenningen*, 2018/2: 117-132.

Veldhuis 2015

T. Veldhuis, *Captivated by fear: an evaluation of terrorism detention policy* (diss. Groningen), University of Groningen 2015.

Weggemans & De Graaf 2015

D. Weggemans & B. De Graaf, *Na de vrijlating: een exploratieve studie naar recidive en re-integratie van jihadistische ex-gedetineerden*, Apeldoorn Politie & Wetenschap 2015